

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

ERIKA MERKYTĖ-ŠVARCIENĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

BENDRINĖS KALBOS REGIONAI JAUNŪJŲ LIETUVIŲ KALBOS BENDRUOMENĖS NARIŲ POŽIŪRIU: KOMPETENCIJA IR VAIZDINIAI

ESMINIAI ŽODŽIAI: bendrinė kalba, bendrinės kalbos regionai, paprastasis kalbos bendruomenės narys, bendrinės kalbos kompetencija, bendrinės kalbos vaizdinys, perceptyvioji dialektologija.

ĮVADINĖS PASTABOS

Galima teigti, kad vietos žyma, kalbant apie bendrinės kalbos (bk) vartotoją, yra lydimasis požymis¹. Paprastai apibūdinant bk atstovą minima veiksmų sistema, kuri apima vartotojo išsilavinimą, socialinę kultūrinę patirtį. Galų gale net tam tikra vartotojo profesija ar veikla gali būti aiški nuoroda į bk atstovą². Šiaip ar taip, vietos žyma tarp reikšmingų veiksmų nepakliūva³.

Pažymėtina, kad kalbant apie bk negalima visiškai nepaisyti miesto ir kaimo opozicijos, nes įprastai ši skirtis dažnai susijusi su jau minėtu išsila-

¹ Žinoma, toks pastebėjimas netiktų kalbant apie tų šalių standartines kalbas (mūsų atveju – bk), kurių pagrindas yra sostinės kalba.

² Bk paprastai siejama su viešojo kalbėjimo, t. y. TV, radijo ir pan. profesijų atstovais, nors ir šios sritys, kaip rodo naujausi sociolingvistų tyrimai, pasižymi įvairesne raiška pirmiausia todėl, kad TV, radijo laidų vedėjų vaidmenis atlieka ne tik tikslinio (t. y. šios sritys) išsilavinimo atstovai (daugiau žr. Tamaševičius 2012).

³ Žinoma, turint omenyje vartotojų tarminės patirties pasluoksnius ir bk pagrindo tarmę, kai kurių Lietuvos regionų atstovus galima *a priori* numanyti galinčius būti geresniais bk atstovais nei kitų regionų, tačiau, neturint konkrečių duomenų, tai yra tik pasvarstymai. Kitaip nei regioninių dialektų vartotojų, bk atstovų kalba jų kilmės ir gyvenamosios vietos neparodo. Be abejo, reikia pripažinti, kad tai yra optimistinis scenarijus. Tiksliau būtų sakyti, kad bk atstovų kalba neturėtų išduoti jų kilmės ir gyvenamosios vietos.

vinimo (o ir socialinės kultūrinės patirties) veiksmu, kuris dažnai turi lemiamą įtaką formuojantis vartotojo bk įgūdžiams pirmiausia todėl, kad švietimo sritis *a priori* siejama su bk. Dėl objektyvių priežasčių (plg. išvystyta infrastruktūra, įsikūrusios mokymo įstaigos, darbo rinkos įvairovė ir pan.) miestai neabejotinai yra išsilavinusių kalbos bendruomenės narių traukos centrai, taigi mėginimas bk atstovus pirmiausia sieti su miestu iš dalies gali būti teisingas. Be to, ir tradicinėje dialektologijoje teikiama miesto ir kaimo perskyra, kuria remiantis tarmės atstovų pirmiausia ieškoma kaimuose (plg. NORM kriterijų⁴), nors bk atstovų reikėtų ieškoti ir miestuose. Žinoma, būtų netikslu išsilavinusių kalbos bendruomenės narį vienareikšmiškai vertinti kaip potencialesnį bk atstovą, o menko išsilavinimo – kaip tikėtiną kitų atmainų, dažniausiai tarminių kodų, pusiau tarminių kodų, atstovą. Toks požiūris labai supaprastina kalbos variantiškumo sampratą. Kita vertus, šio straipsnio tiriamasis dalykas neįpareigoja svarstyti tikslų atitikčių tarp tam tikro vartotojo sociolingvistinio portreto ir jo kalbėsimo kodo. Turint omenyje labai skirtingą įvairių šalių bk kūrimo(si), raidos istoriją, vartosenos tradiciją, dažnai net ir geolingvistų ar sociolingvistų teikiami teoriniai kalbos variantų sklaidos visuomenėje modeliai (plg. Peterio Trudgillo trapecijos ar trikampio schemą, vaizduojančią regioninių akcentų ir socialinių kodų kliūčių sistemą, žr. Trudgill 1983: 41) yra tikslūs tik iš dalies, t. y. tinkami konkrečios šalies kalbos variantiškumo situacijai apibendrinti, kai yra labai aiški visuomenės socialinė struktūra, gerai žinomi kalbinio ugdymo modeliai, taikomi toje visuomenėje, ir pan. Taigi iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad tyrėjai, pvz., sociolingvistai, geolingvistai, norminamosios kalbotyros atstovai ir pan., tipiško (o gal tiksliau – stereotipiško!) bk vartotojo sociolingvistiniame portrete vietos žymą gali patikrinti tik tirdami konkrečią kalbos bendruomenę (gal net tiksliau – kalbos bendruomenės kartą).

Nemaža dėmesio standartinės kalbos (mūsų atveju – bk) sąvokai skiriančios teoretikai (apie tai žr. Hilton 2010: 58–69; apie teorines diskusijas dėl bk taip pat žr. Aliūkaitė 2009a: 164–168) reiškia dvejonų, ar standarto sakinė forma apskritai egzistuoja. Pavyzdžiui, Deboros Cameron teigimu, iš esmės tik rašymas realizuoja standartinės kalbos (t. y. bk) mitą (cit. iš Jafte 2000: 500). Labiau gilintis į šias įžvalgas būtų galima turint tokį tiks-

⁴ Akronimas NORM apibendrina tokį tarmės atstovo sociolingvistinį portretą: *nonmobile, older, rural male* = sėslus, vyresnio amžiaus, iš **kaimo** [paryškinta mūsų – D. A. ir E. M.– Š.] vyras (žr. Chambers, Trudgill 1998: 29).

lą, pasirinkus tam tikrą teorinę perspektyvą ir sukaupus duomenų. Šio straipsnio tikslas yra pasvarstyti, kodėl bk paprastųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu tampa *įvietintu* kodu, t. y. tokia atmaina, kuri susiejama su koku nors konkrečiu miestu, regionu ar kt.

PERCEPTYVIOSIOS DIALEKTOLOGIJOS TYRIMŲ TRADICIJA KAIP BK VAIZDINIŲ TYRIMO GALIMYBĖ

Perceptyvosios dialektologijos (angl. *perceptual dialectology*) paradigma (apie perceptyvosios dialektologijos nuostatas daugiau žr. Preston 1988: 373–395; 1989; 1999: xxiii–xl; Long 1999: 198–226; Inoue 1999: 147; Diercks 2002: 51–70; Evans 2002a: 95–97⁵; taip pat žr. Aliūkaitė 2006: 88–89; 2007: 52–61), įteisinusi paprasto kalbos bendruomenės nario⁶ požiūrį pirmiausia tarmėtyros tyrimuose, iš esmės sudarė galimybę rasti vadinamajai kalbos jausmo (vok. *Sprachgefühl*)⁷ perspektyvai ne tik su tarminiu diskursu susijusiuose tyrimuose. Taigi tiriamoji problema – bk regionai jaunųjų lietuvių kalbos bendruomenės narių akimis – svarstoma tiriant paprastųjų kalbos bendruomenės narių bk variantų vaizdinius. Beveik objektyvi tų vaizdinių projekcija, kuri ir tampa šio straipsnio analizės objektu, yra kalbos vartotojų ir vertintojų kalbinės nuostatos dėl tekstų-stimulų taisyklingumo, suprantamumo, panašumo į bk, patrauklumo ir, žinoma,

⁵ Pažymėtina, kad čia pateikiami tik chrestomatiniai perceptyvosios dialektologijos paradigmos atstovų darbai, kuriuose vienokiu ar kitokiu aspektu kuriama, tikslinama, pildoma metodologija. Daugiau apie perceptyvosios dialektologijos tyrimus pasaulyje žr. HPD1 1999; HPD2 2002; PD 2010.

⁶ Terminu *paprastasis kalbos bendruomenės narys* straipsnyje įvardijami tie kalbos bendruomenės nariai, kurie neturi profesionalių kalbinių žinių. Šiais metais perceptyvosios dialektologijos, liaudies kalbotyros (angl. *folk linguistics*) atstovai Berlyne vykusiame 19-ajame sociolingvistikos simpoziume vienoje iš baigiamųjų renginio diskusijų „*Folk linguistics and society: Discussion*“ svarstė, koks tiriamasis asmuo atitinka neprofesionalaus kalbos bendruomenės nario kriterijų. Prie bendros nuomonės taip ir neprieita. Dichotomija profesionalus vs neprofesionalus kiekvienu atveju sietina su tiriamuoju dalyku. Netgi tiriamuoju atveju nėra visiškai teisinga teigti, kad tyrimo dalyviai neturi profesionalių žinių. Mokyklose mokleiviai gauna žinių apie bk, jie mokomi bk (per lietuvių kalbos pamokas), net ir instrumentinė mokytojų dalykininkų kalba dažnai yra bk ar bent jau stengiamasi, kad būtų bk. Kita vertus, kaip tik toks tiriamųjų „profesionalumo laipsnis“ lemia tyrimo intrigą – ar mokykla daro reikšmingą poveikį paprastojo kalbos bendruomenės nario kalbiniam išprusimui.

⁷ Daugiau apie H. Büldo 1939 m. suformuluotą „kalbos jausmo“ ir „kalbos tikrovės“ (vok. *Sprachwirklichkeit*) skirtį žr. Goeman 1999: 136.

tekstų–stimulų lokalizacija vadinamuosiuose mentaliniuose žemėlapiuose (angl. *mental map*)⁸.

Tekstų–stimulų taisyklingumo, suprantamumo, panašumo į bk, patrauklumo, mentalinio žemėlapio užduotys – tai tradicinės perceptyviosios dialektologijos tyrėjų darbų dalys. Tyrimų metu išsiaiškinami taisyklingiausi, patraukliausi ir pan. kalbos bendruomenės narių požiūriu tarminiai kodai. Iš mentalinio žemėlapio užduoties, kai tiriamieji girdimus tarminius tekstus–stimulus turi lokalizuoti žemėlapyje, nustatoma vartotojų tarmių kontinuumo (ir erdvinė) nuovoka. Lygiai taip pat bk tekstų–stimulų įtraukimas į perceptyviosios dialektologijos tyrimus leidžia tyrėjui įvertinti paprastojo kalbos bendruomenės nario nuostatas, įsitikinimus dėl bk, taip pat vietos vertę bk kalbėtojo sociolingvistiniame portrete, t. y. nustatyti, ar paprastasis kalbos bendruomenės narys bk atstovą sieja su kokiu nors regionu. Galima teigti, kad, nustačius paprastųjų kalbos bendruomenės narių bk vietos parametrus, tam tikru laipsniu išsiaiškinama ir vartotojų perceptyvioji bk kompetencija. Toks sociolingvistinės kompetencijos segmentas yra svarbus tikslinant, viena vertus, gimtosios kalbos ugdymo gaires, kita vertus, reikšmingas apskritai kalbant apie kultūrinį lavinimą, kurio neatsiejama dalis yra (turėtų būti!) ir tarminis švietimas. Be to, tam tikru laipsniu bk vaizdinių sistema atskleidžia ir vartotojų tarmės kompetenciją, t. y. tyrimu išsiaiškinama, ar tarminis kodas atskiriamas nuo natarminio. Šios žinios svarbios ir geolingvistams, ir sociolingvistams, ir norminamosios kalbotyros atstovams.

Pažymėtina, kad, rengiant šiame straipsnyje kalbamo tyrimo instrumentą, nuspręsta bk tekstus–stimulus įtraukti į perceptyvųjį tyrimą, vadovaujantis tam tikra tyrimų tradicija ir patirtimi. Atliekant 2004–2006 m. „Tarminio kalbėjimo suvokimo ir vertinimo“ tyrimą, gauti vieno iš vertintų tarminių tekstų–stimulų, kuriame buvo realizuoti tik vadinamieji lydimieji rytų aukštaičių anykštėnų bruožai, duomenys leido fiksuoti netikslų paprastųjų kalbos bendruomenės narių bk vaizdinį. Net 40,63 proc. visų res-

⁸ Greta Willio Dierckso (2002) pasiūlyto *mentalinio žemėlapio* termino perceptyviosios dialektologijos tyrėjų darbuose vartojamas ir *pažintinio, kognityviojo žemėlapio* (angl. *cognitive map*) terminas (pvz., Clopper 2004: 6). Be to, kad kartais tyrėjai panašia reikšme pavartoja ir okazinius terminus (labai tikėtina, kad pačių susikurtus, be aiškios tradicijos), pavyzdžiui, *kognityvusis peizažas* (angl. *cognitive landscape*) ir *mentalinis peizažas* (angl. *mental landscape*) (žr. Wales 1999, paskaitos medžiaga). Daugiau apie mentalinio žemėlapio užduotis perceptyviosios dialektologijos tyrėjų darbuose žr. Aliūkaitė 2007: 174–182; Aliūkaitė 2009b: 164–179).

pondenčių ir 31,92 proc. visų respondentų⁹ teigė minėtąjį tarminį tekstą nesiskiriant nuo bk (daugiau apie šį tyrimą žr. Aliūkaitė 2009a: 160–187). Panašūs duomenys gauti ir per 2008 m. tarminių nuostatų tyrimą (žr. Aliūkaitė, Merkytė 2009: 259–274)¹⁰. Užfiksuotas netikslus bk vaizdinys paskatino tęsti tyrimus, siekiant išsiaiškinti ir kitus su bk susijusius aspektus. Taigi ir šiuo atveju bk *įvietinimo* problemos svarstymo pagrindas yra kompleksinio perceptyviosios dialektologijos tyrimo, pirmiausia skirto tarminio kalbėjimo (tk) suvokimui ir vertinimui tirti, duomenų dalis. Tyrimas vyko 2009 m. lapkritį, 2010 m. gruodį ir 2011 m. sausį. Atliekant perceptyviosios dialektologijos tyrimą, aiškintasi apriorinės tk vertinimo nuostatos, tk diskurso kūrėjo sociolingvistinio portreto bruožai, konkrečių tk tekstų-stimulų suvokimas ir vertinimas pagal suprantamumo, taisyklingumo, estetikos ir panašumo į bk kriterijus, iš mentalinio žemėlapiu užduoties duomenų tirta paprastųjų kalbos bendruomenės narių tarmių kontinuumo orientacija. Tarp tiriamiesiems teiktų vertinti 13 tekstų-stimulų įterpti ir 3 bk tekstai-stimulai. Šie 3 tekstai-stimulai neabejotinai atstovauja bk normoms (tarties ir kt. lygmenimis), nes buvo sudaryti iš įrašų kompaktinės plokštelės, pridėtos prie *Lietuvių kalbos bendrinės tarties* (2004) knygelės. Plokštelės įrašai buvo skirti mokyti taisyklingos tarties žurnalistus, aktorius, pedagogus, teisininkus¹¹. Pagal kalbinių priemonių įvairovę visi 3 bk tekstai-stimulai yra lygia-verčiai – tai žodingi, vaizdingi meninio stiliaus fragmentai. Pirmo teksto-stimulo kalbėtoja yra moteris, antro ir trečio – vyras.

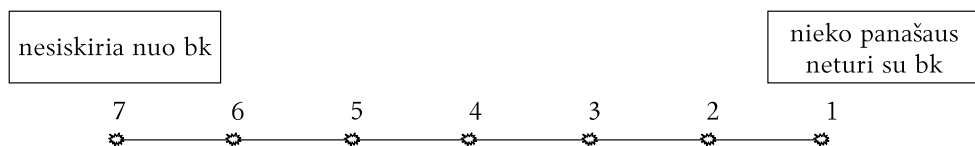
Tiriamieji ir tk tekstus-stimulus, ir bk tekstus-stimulus vertino pagal taisyklingumo, patrauklumo, suprantamumo ir panašumo į bk kriterijus.

⁹ Tyrimo imtis – 13–17 metų amžiaus 548 respondentai. Tyrime dalyvavo Ukmergės Dukstynos pagrindinės mokyklos, Ukmergės Šilo vidurinės mokyklos, Kauno „Ažuolo“ katalikiškos mokyklos, Marijampolės 6-osios vidurinės mokyklos, Alytaus rajono Pivašiūnų vidurinės mokyklos, Skuodo rajono Bartuvos vidurinės mokyklos, Kretingos rajono Kartenos vidurinės mokyklos ir Rokiškio rajono Pandėlio vidurinės mokyklos mokiniai.

¹⁰ Tyrime dalyvavo 46 Kauno Milikinių vidurinės mokyklos mokiniai (atlikti tyrimą padėjo mokytojos Audronė Babajan ir Violeta Sventkauskienė) ir 40 Lukšių Vinco Grybo vidurinės mokyklos mokinių (atlikti tyrimą padėjo mokytoja Aldona Urbaitienė).

¹¹ Tarminiai tekstai-stimulai pasirinkti, siekiant atskleisti visą Lietuvos tarminę įvairovę. 6 tekstai-stimulai priklauso aukštaičių tarmei (t. y. vakarų aukštaičiams kauniškiams (2 tekstai), vakarų aukštaičiams šiauliškiams, pietų aukštaičiams, rytų aukštaičiams panevėžiškiams, rytų aukštaičiams širvintiškiams), o 4 – žemaičių tarmei (t. y. vakarų žemaičiams, pietų žemaičiams raseiniškiams, šiaurės žemaičiams kretingiškiams, pietų žemaičiams varniškiams). 9 tarminiai tekstai-stimulai paimti iš LKTCH (2004), o vakarų aukštaičių kauniškių (Šakių r.) tekstas-stimulus – iš LT (2005). Jų suvokimo ir vertinimo analizei šiame straipsnyje dėmesio skiriama tik tiek, kiek to reikia, siekiant aiškiau aptarti tiriamąją straipsnio problemą.

Pastebėtina, kad, vertinant bk tekstą-stimulą, panašumo į bk kriterijus, tyrėjo akimis, gali pasirodyti perteklinis ir prieštaraujans logikai, tačiau, sudarant tyrimo instrumentą, paprastajam kalbos bendruomenės nariui tokia strategija yra pagrįsta. Tyrimu siekiama aiškintis ne bk kaip abstrahuotos sistemos vertę, o bk vaizdinį paprastojo kalbos bendruomenės nario sąmonėje, taigi tokia užduotis (t. y. panašumo į bk kriterijus) kaip tik ir lemia galimybę išsiaiškinti paprastojo kalbos bendruomenės nario turimo bk vaizdinio atitiktį ar neatitiktį bk realizacijai. Be to, vertinimui išreikšti tiriamiesiems teikta semantinio diferencialo vertinimo skalė leido fiksuoti vertinamo teksto-stimulo atitiktį bk (žr. 1 pav.).

1 PAV. Semantinio diferencialo vertinimo skalė¹²

Šio straipsnio tiriamajai problemai svarstyti pati svarbiausia yra perceptyviosios dialektologijos tyrimo mentalinio žemėlapiu užduotis.

Mentalinio žemėlapiu užduotyje tiriamųjų buvo prašoma pažymėti ir užrašyti vietovę, iš kurios, jų manymu, yra kalbėtojai. Užduotyje pateikiamas žemėlapis su sužymėtomis savivaldybių ribomis ir centrais, atsižvelgiant į tai, kad tiriamieji yra jaunosios kartos atstovai ir jiems gali trūkti geografijos žinių. Tokią prielaidą kelia ir perceptyviosios dialektologijos principų kūrėjas Dennisas R. Prestonas (1989).

Straipsnyje nagrinėjami tyrimo, vykdyto Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir Alytaus miestuose, duomenys¹³. Anonimiškas kiekvieno miesto tiriamųjų grupės tyrimas buvo vykdytas po 30–40 min. Bendra tyrimo imtis – 276 respondentai. Tiriamųjų amžius – 14–18 metų.

¹² Tyrimuose gali būti naudojamos ir kitokios, pvz., 5, 6, 9 balų, skalės (daugiau žr. Al-Hindawe 1996: [1–9]).

¹³ Aptariamasis tyrimas vykdytas ne tik minėtuose miestuose. Iš viso buvo sukaupta daugiau kaip 500 anketų iš visos Lietuvos (pvz., Šakių, Kalvarijos, Kartenos, Kretingos, Varnių, Radviliškio, Ramygalos, Varėnos ir kt.), tačiau straipsnyje apsispręsta analizuoti tik 6 geolinguistiškai skirtingos kalbinės aplinkos miestų tiriamųjų duomenis, nes kituose tyrimo punktuose tiriamųjų imtys buvo labai netolygios (nuo kelių iki keliolikos asmenų). Taigi kalbėti apie polinkius, kol nesukaupta pakankamai ir tolygių duomenų, būtų neobjektyvu.

Atlikto tyrimo anketos saugomos Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedroje.

BK ATPAŽINIMAS IR LOKALIZACIJA: KOMPETENCIJA IR VAIZDINIAI

Pastebėsime, kad tyrime dalyvavo skirtingos kalbinės aplinkos tiriamieji (žr. 1 lentelę).

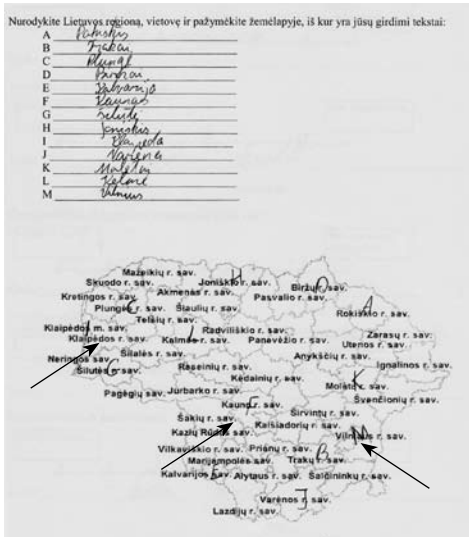
1 LENTELĖ. Tyrimo dalyviai

Kalbinė aplinka	Miestas	Tiriamųjų skaičius
Vakarų aukštaičiai kauniškiai ¹⁴	Kaunas	35
Vakarų aukštaičiai šiauliškiai	Šiauliai	40
Rytų aukštaičiai panevėžiškiai	Panevėžys	53
Pietų aukštaičiai	Alytus	46
Vakarų žemaičiai klaipėdiškiai	Klaipėda	56
Šiaurės žemaičiai telšiškiečiai	Telšiai	46

Nors XXI amžiuje labai išplėtotas (ir, pripažinkime, pagrįstai) diskursas apie tarmių vienodėjimą, mišimą, supanašėjimą su bk, tačiau naujaisi geolingvistiniai tyrimai Lietuvoje rodo, kad ne visus domenus tarminis kodas linkęs užleisti¹⁵. Sąmoningųjų nuostatų lygmeniu galima kalbėti net apie tarmių atgimimą. Žinoma, pripažintina, kad dažnai dera kalbėti ne apie tradicinę tarmę, t. y. aiškų, diskretų, su tam tikru arealu susiejamą kalbėjimo variantą, bet apie tam tikrą kodą kontinuumą tarp bk ir tarmės, t. y. regiolektą. Regiolektas žymi tam tikrą bk ir tarmės santykių, panašėjimo, išlyginimo (kryptis: tarmė → bendrinė kalba) darinį (daugiau apie regio-

¹⁴ Toliau straipsnyje vartojami grupių kodiniai trumpiniai: VAK – Kauno Milikonijų vidurinės mokyklos tiriamieji (atlikti tyrimą padėjo lietuvių kalbos mokytoja Audronė Babajan), VAŠ – Šiaulių Lieporių gimnazijos (padėjo socialinių mokslų, lietuvių kalbos, technologinio, meninio ir kūno kultūros ugdymo skyriaus vedėja Reda Šteimantienė), RAP – Panevėžio „Aušros“ vidurinės mokyklos (padėjo pavaduotoja Daina Jasiūnaitė) tiriamieji, PA – Alytaus Adolfo Ramanausko-Vanago gimnazijos (padėjo pavaduotoja Rita Baubonienė), VŽK – Klaipėdos „Ažuolyno“ gimnazijos (padėjo pavaduotoja Vida Rudokienė), ŠŽt – Telšių „Džiugo“ vidurinės mokyklos (pagelbėjo pavaduotoja Janina Šalkauskytė) tiriamieji.

¹⁵ Žr. projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028, vadovė prof. Danguolė Mikulėnienė) svetainę www.tarmes.lt, kurioje pateikiami naujausio tarmių tyrimo duomenys, t. y. trumpi pokalbių, monologų fragmentai iš visos Lietuvos. Skelbiama medžiaga rodo, kad tarmiškai žymėta raiška būdinga skirtingų kartų atstovams.

2 PAV. Mentalinio žemėlapiro užduotis

lektą žr. Hoppenbrouwers 1982: 186–196). Olandų tyrėjo Kornelijaus Antonijaus Johannesio Hoppenbrouwerso pasiūlytas regiolekto terminas kai kurių autorių (plg. Bellmann 1998: 23–34) dažnai pasirenkamas ir kelių panašėjančių tarmių dariniui įvardyti.

Sudarant tiriamųjų imtį pirmiausia vadovautasi tuo, kad tyrimo dalyviai turi būti iš skirtingos kalbinės aplinkos, tai svarbu analizuojant gautus tyrimo duomenis. Nors, turint omenyje skirtingų raiškų mišinį, panašėjimą, t. y. regiolektą, tiriamųjų suskirstymas į vakarų aukštaičių kauniškių, šiauliškių ir kt. tarminės aplinkos tiriamuosius yra labiau sąlygiškas ir kiek per griežtas. Vis dėlto sakyti, kad tiriamieji yra iš skirtingos kalbinės aplinkos, teisinga. Neabejotina, kad skirtingų grupių tiriamųjų nuostatos dėl tk ir bk, taip pat tarmių vaizdinių ir bk vaizdinių sistema priklauso nuo jų gyvenamosios vietos, kuri turi savitos raiškos (tarmės, regiolekto ar kt. – tai nebėra taip svarbu) žymę. Svarbu pridurti, kad net didmiestyje neprarandama galimybė girdėti grynai tarminę ar tam tikrą tarmiškai žymėtą raišką ar bent jau turima tarminės raiškos vaizdinių¹⁶. Tai, žinoma, susiję su sąlygiškai vėlyva migracija į miestus, taigi ir gana trumpa urbanistine tradi-

¹⁶ Projekto „Miestai ir kalbos“ vykdytojų duomenys rodo, kad visų pagrindinių didmiesčių (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) gyventojai teigia gana gerai skiriantys tarmes (žr. Kliukienė 2010: 95, 99).

cija. Kita vertus, čia svarbus ir vadinamųjų socialinių tinklų (angl. *social network*)¹⁷ su giminėmis ar pažįstamais nevienodoje tarminėje aplinkoje tankis, kuris lemia bent jau percepcinius skirtingos raiškos įgūdžius, vadinasi, gali turėti įtakos ne tik vadinamajai tarmės, bet ir bk kompetencijai.

Išskleidžiant trijų bk tekstų-stimulų, kurie tyrimo anketoje buvo koduoti F, I ir M raidėmis (žr. 2 paveikslą, kuriame pateikiami anketų fragmentai su atlikta mentalinio žemėlapiu užduotimi¹⁸), vertinimus, pirmiausia pasakytina, kad tyrimo duomenys leidžia pagrįstai kalbėti apie netikslų jaunosios kartos kalbos bendruomenės narių bk vaizdinį.

Griežtai teigti, kad bk suvokimo kompetencija yra ribota, nebūtų visiškai tikslu ir teisinga, nes tiriamieji visus tris bk tekstus-stimulus pagal taisyklingumo ir panašumo į bk kriterijų vertina labai aukštais balais (7-balėje semantinio diferencialo skalėje), taigi tvirtai atskiria juos nuo kitų dešimties vertintų tk tekstų stimulų (žr. 2 lentelę ir 3 pav.)¹⁹.

2 LENTELE. Bk tekstų-stimulų taisyklingumo ir panašumo į bk įverčiai (balais)

Tiriamųjų grupė		Kriterijus	Bk tekstai-stimulai		
			F	I	M
RAp	Taisyklingumas		6,0	5,3	5,8
	Panašumas į bk		5,9	5,2	5,9
PA	Taisyklingumas		6,5	6,2	6,1
	Panašumas į bk		6,5	6,3	6,3
VAš	Taisyklingumas		6,4	6,2	6,2
	Panašumas į bk		6,3	6,1	6,0

¹⁷ Apie *socialinių tinklų* sampratą daugiau žr. Milroy, Milroy 1992.

¹⁸ Pastebime, kad bk tekstai-stimulai siejami su didmiesčiais. Šis polinkis vienas dažniausių tarp visų grupių tiriamųjų, žr. toliau straipsnyje.

¹⁹ Jau minėta, kad šiame straipsnyje tk tekstų-stimulų vertinimo duomenys neanalizuojami, – tai kitų straipsnių dalykas. Kad būtų galima palyginti, trumpai pažymėsime, jog tik vakarų aukštaičių kauniškių tarmės teksto-stimulo, kurį aukščiausiais balais vertino visų grupių tiriamieji, aukščiausias taisyklingumo vertinimo vidurkis yra 5,5 balo, aukščiausias panašumo su bk vertinimo vidurkis yra 5,8 (taip vertina VŽk grupės tiriamieji); kitų 9 tekstų-stimulų taisyklingumo ir panašumo su bk įverčiai yra daug žemesni, plg. pietų aukštaičių teksto-stimulo panašumas į bk vertinamas 4,1 balo, taisyklingumas – 3,7 balo (taip vertina RAp grupės tiriamieji); šiaurės žemaičių kretingiškių teksto-stimulo panašumas į bk vertinamas 3,2 balo, taisyklingumas – 3 balais (taip vertina PA grupės tiriamieji) ir t. t.

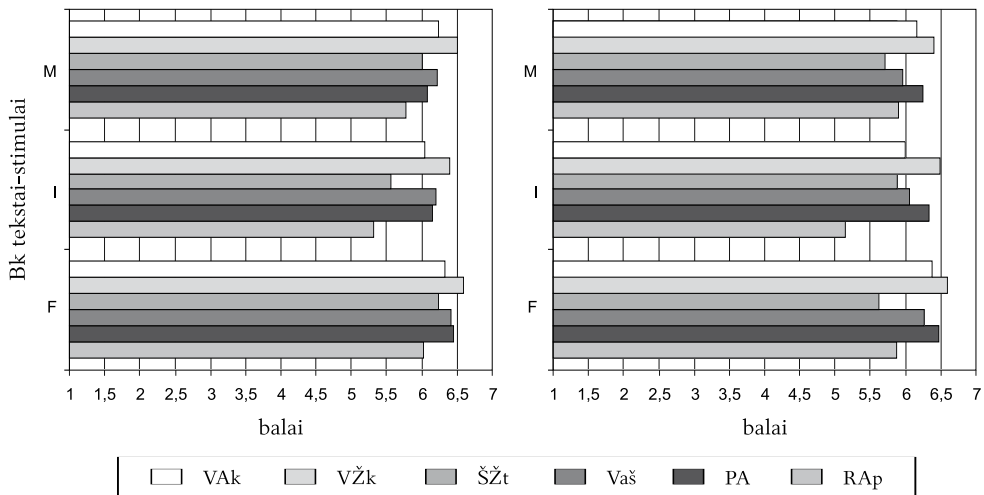
Tiriamųjų grupė		Kriterijus	Bk tekstai-stimulai		
			F	I	M
ŠŽt	Taisyklingumas		6,2	5,6	6,0
	Panašumas į bk		5,6	5,9	5,7
VŽk	Taisyklingumas		6,6	6,4	6,5
	Panašumas į bk		6,6	6,5	6,4
VAk	Taisyklingumas		6,3	6,1	6,3
	Panašumas į bk		6,4	6,0	6,2

Tai iš esmės skatina įžvalgą, kad tiriamieji jų tikrai nelaiko tarminiais tekstais. Pažymėtina, kad tiriamieji nebuvo labai aktyvūs, pagrįsdami vienokį ar kitokį savo įvertį, tačiau, nors ir reti, jų argumentai palaiko tokią mintį, pavyzdžiui: KaunM69²⁰ – *taisyklingai šnekejo, labai aiškiai tarė visus žodžius*; PanvžV159 – *visiškai taisyklinga*; ŠiaulV201 – *tikra lietuvių kalba*; ŠiaulV202 – *kalba taisyklingai tardama žodžius*; AlytV238 – *nes viskas taisyklinga, nes čia bendrinė kalba*; AlytM270 – *visiškai taisyklinga*; KlaipV448 – *beveik taisyklinga*; KlaipM495 – *tokia pati kaip ir bendrinė kalba*.

Diagramoje taisyklingumo ir panašumo į bk duomenys rodo, kad bk tekstai-stimulai yra atpažinti kaip bk. Vadinas, vertinant tiriamųjų bk vaizdinį, galima kalbėti apie skirtingų laipsnių klaidingumą.

Tekstų-stimulų panašumo į bk įverčiai leidžia teigti, kad galima suabejoti tik labai nedidelės tiriamųjų dalies bk suvokimo gebėjimu. Pavyzdžiui, AlytM264 tiriamosios anketoje I teksto-stimulo panašumas į bk vertinamas tik 3, M teksto-stimulo – 2 balais; TelšV391 tiriamasis F teksto-stimulo panašumą į bk vertina 3, M teksto-stimulo – 2 balais; KlaipV458 tiriamasis I teksto-stimulo panašumą į bk vertina tik 2 balais ir pan. Apibendrinant pasakytina, kad F tekstą-stimulą tik 11,7 proc.; I tekstą-stimulą tik 14,9 proc.; M tekstą-stimulą tik 13,7 proc. visų tiriamųjų linke vertinti kaip nepanašų į bk. Taisyklingumo įverčiai iš esmės atliepia panašumo įverčius, plg. F

²⁰ Straipsnyje vartojami tiriamųjų kodiniai trumpiniai: Kaun – Kauno Milikonių vidurinės mokyklos tiriamasis, Šiaul – Šiaulių Lieporių gimnazijos tiriamasis, Panvž – Panevėžio „Aušros“ vidurinės mokyklos tiriamasis, Alyt – Alytaus Adolfo Ramanausko-Vanago gimnazijos tiriamasis, Klaip – Klaipėdos „Ažuolyno“ gimnazijos tiriamasis, Telš – Telšių „Džiugo“ vidurinės mokyklos tiriamasis. M raidė žymi tiriamąją, V – tiriamąjį; skaičius – anketos numerį. Komentarų ir atsakymų kalba netaisyta.

3 PAV. Bk tekstų-stimulų taisyklingumo ir panašumo į bk įverčiai (balais)

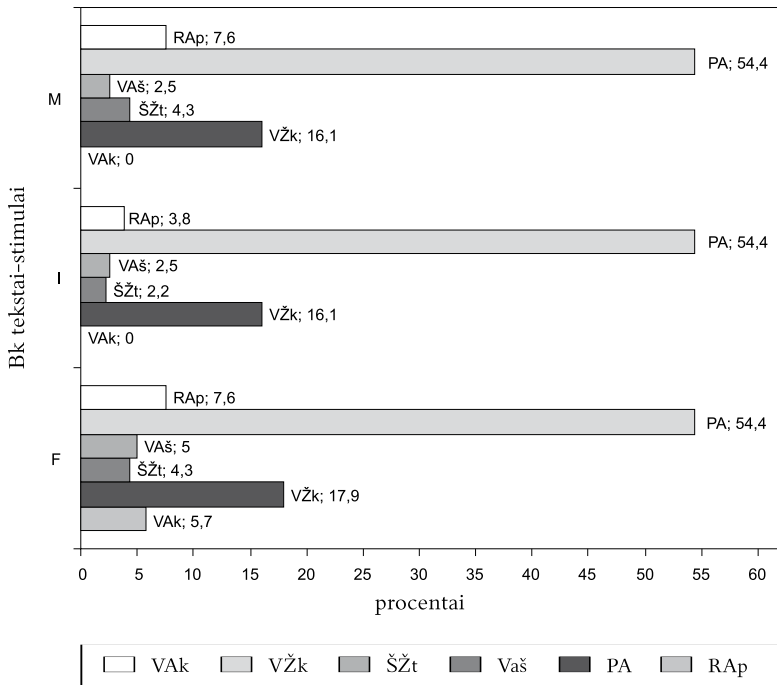
tekstą-stimulą netaisyklingu laiko tik 10,8 proc.; I tekstą-stimulą netaisyklingu laiko tik 14,4 proc.; M tekstą-stimulą – tik 13 proc. tiriamųjų.

Mentalinio žemėlapiu užduoties duomenys leidžia gerokai tiksliau kalbėti apie jaunųjų kalbos bendruomenės narių bk vaizdinio netikslumą. Nepaisant to, jog didžiosios tiriamųjų dalies vertinimas pagal taisyklingumo ir panašumo į bk įverčius liudijo, kad tiriamieji atpažino bk, tačiau tiksliai, t. y. kad kalbantieji tekstai yra bk, įvardijo tik maža dalis tiriamųjų (žr. 4 pav.). Taip nurodę tiriamieji mentaliniame žemėlapyje tekstų apskritai nežymėjo.

Taigi iš tyrimo duomenų aiškėja, kad bk vietovė nesvarbi tik mokslinėje perspektyvoje, kalbos bendruomenės narių taksonomijoje šis kodas siejamas su tam tikromis vietomis. Vietos žyma nėra stereotipiškai vienareikšmė ir tiksli, tačiau tam tikri polinkiai fiksuojami.

Pridursime, kad skirtingos kalbinės aplinkos tiriamieji nevienodai linkę bk sieti su kokia nors vieta (žr. 3 pav.). Tyrimo duomenys rodo, kad tiksliausių bk vaizdinį turi PA grupės tiriamieji. Daugiau kaip pusė visų PA grupės tiriamųjų (t. y. 54,4 proc.) bk tekstų-stimulų apskritai nežymėjo mentaliniame žemėlapyje. Pabrėžtina, kad tiriamieji taip atskyrė visus tris bk tekstus-stimulus.

Kiti PA kalbinės aplinkos tiriamųjų duomenys nėra labai reprezentatyvūs ir reikšmingi. Svarbus pats bk tekstų-stimulų *įvietinimo* polinkis, tačiau

4 PAV. Jaunųjų respondentų tikslus bk įvardijimas

teigti, kad bk raiška nuosekliai siejama su vienu ar kitu Lietuvos miestu, negalima. Viename ar kitame mieste bk tekstus-stimulus lokalizavo tik 2–7 proc. respondentų (t. y. 1–3 jaunuoliai) (plg. Vilniuje – 4,3 proc. (F ir I tekstus-stimulus); 6,5 proc. (M); Kaune – 6,5 (F); Trakuose – 2,2 proc. (F, I ir M); Marijampolėje – 2,2 proc. (I) ir kt.).

Svarbus dar vienas alytiškių tiriamųjų aspektas – tik AlytM266 tiriamoji bk tekstą-stimulą (t. y. I tekstą-stimulą) lokalizavo Alytuje. Tokie rezultatai rodo, kad PA tiriamieji turi beveik tikslų kalbinės gimtinės (angl. *linguistic homeland*)²¹ kodo vaizdinį. Tiksliau būtų sakyti, kad jaunieji alytiškiai savo kalbinės gimtinės kodą skiria nuo bk kodo. Šie duomenys informatyvūs geolingvistikai. Iš tokių bk suvokimo rezultatų aiškėja, kad Alytuje funkcionuoja vienokio ar kitokio raiškumo tarminiai kodai (tarmė, regiolektas ar pan.), ir svarbu tai, kad raiškumo laipsnio pakanka paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams atskirti savo tarmiškai žymėtą kodą nuo bk vartotojų. Beje, PA grupės tiriamieji pietų aukštaičių tarmės teks-

²¹ Dėl termino *kalbinė gimtinė* (angl. *linguistic homeland*) žr. Diercks 2002: 51.

tą-stimulą (tyrime tai buvo A, t. y. pirmasis vertintas tarminis tekstas-stimulus) atpažino ir lokalizavo gana tiksliai. Net 65,2 proc. tiriamųjų ši tekstą-stimulą lokalizavo pietų aukštaičių tarmės plote (dažniausiai apie Varėną, Lazdijus, Alytų).

4 paveiksle matyti, kad kita grupė, kurios dalis tiriamųjų beveik atpažino bk tekstus-stimulus, yra Klaipėdos miesto tiriamieji. F teksto-stimulo kalbėtoją bk atstovu laikė 17,9 proc. tiriamųjų; kad I ir M tekstų-stimulų kalbėtojai kalba bk, teigė 16,1 proc. respondentų. Beje, viena tiriamoji (KlaipM472), vertindama M tekstą-stimulą, net nustebusi komentuoja – *bendrinė kalba (vėl?)*, taigi tikėtina, kad dalis tiriamųjų, iki galo nebūdami tikri, galėjo ir spėti.

Vertinant tik mentalinio žemėlapio užduotį, VŽk grupės tiriamųjų duomenys tikrai nėra reikšmingi ir, atrodytų, nėra pagrindo kalbėti apie bk vaizdinio tikslumą. Vis dėlto bk tekstų-stimulų suvokimo kompetencija, t. y. bk tekstų-stimulų panašumo į bk ir taisyklingumo įverčiai (žr. 2 lentelę ir 2 pav.), aiškiai rodo, kad jaunųjų klaipėdiškių bk vaizdinys beveik atitinka bk (nedidelė paklaida pagal 7 balų sistemą), taigi vaizdinį iškreipia tik vietos žyma.

Jau šioje tiriamųjų grupėje išryškėja dvi stereotipinės bk vartotojo sociolingvistinio portreto žymos: 1) bk vartotojas dažniau siejamas su didmiesčiais (Vilniumi ar Kaunu) negu su kitais miestais; 2) bk vartotojas gali būti tiriamojo kalbinės gimtinės kodo vartotojas. Taigi tokie polinkiai rodo, kad bk kodas tiriamiesiems turi tam tikro išskirtinumo konotacijų.

Vertindami pirmąjį tyrimo bk tekstą-stimulą (F), daugiausia tiriamųjų, t. y. net 23,2 proc., jį lokalizavo savo gimtajame Klaipėdos mieste. Žinoma, negalima atmesti, kad tiriamųjų *kalbinės gimtinės* kodas iš tiesų atitinka per tyrimą klausytąją ir vertintąją bk, tačiau tokį svarstymą derėtų pagrįsti empirinio stebėjimo duomenimis. Kad toks raiškos būdas būdingas Vilniaus gyventojams, manė 17,9 proc. tiriamųjų; Kaunui ši bk tekstą priskyrė 16,1 proc. VŽk grupės tiriamųjų. Kiti žymėjimai mentaliniame žemėlapyje neatrodo tendencingi, – po 1–2 kartus šis tekstas priskiriamas Alytui, Raseiniams, Šiauliams ir kt. Iš viso paminėta 11 Lietuvos vietovių.

Antrasis bk tekstas-stimulus (I) dažniausiai lokalizuotas Vilniuje, – taip manė net 41,1 proc. VŽk grupės tiriamųjų. Klaipėdai antrąjį bk tekstą-stimulą priskyrė 7,1 proc. tiriamųjų, Kaunui – 3,6 proc. tiriamųjų. Bet ir Klaipėda, ir Kaunas šiuo atveju nėra išsiskiriantys miestai. Iš viso tiriamieji, svarstydami, iš kur gali būti I teksto-stimulo kalbėtojas, paminėjo net 14 Lietuvos vietovių.

Trečiasis bk tekstas-stimulus lokalizuotas dar nenuosekliau. Iš viso paminėti 22 miestai, pvz., Kaune M tekstą-stimulą lokalizavo 10,7 proc. VŽk grupės tiriamųjų; Vilniuje – 8,9 proc.; Panevėžyje – 5,4 proc.; Kėdainiuose – 5,4 proc. ir t. t. Manytina, kad toks nenuoseklumas iš dalies susijęs ir su teksto-stimulo pozicija tyrime. Šio teksto-stimulo tiriamieji klausėsi paskiausiai. Minėto veiksnio negalima nepaisyti, kita vertus, jo sureikšminėti taip pat nederėtų, nes pagal kitus kriterijus, plg. taisyklingumą, panašumą į bk, patrauklumą, šis tekstas-stimulus vertintas gana nuosekliai, tokią įžvalgą pagrindžia ir atvirieji komentarai.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad Klaipėdos miesto tiriamųjų bk suvokimas yra labiau tikslus nei netikslus, bet stereotipinis bk siejimas su tam tikrais miestais bendrąjį bk vaizdinį sociolingvistiniu požiūriu gerokai iškreipia. Iš karto reikia pažymėti, kad VŽk bk vaizdinio modelis iš esmės būdingas ir kitoms tiriamųjų grupėms.

Apibendrinant RAp, VAš, VAK ir ŠŽt plotų tyrimo duomenis, pasakytina, kad tiriamieji apskritai nelinkę teigti, kad I, F ir M tekstų-stimulų kalbėtojai kalba bk, taip manančių yra tik labai maža tiriamųjų dalis (žr. 3 pav.).

7,6 proc. RAp kalbinės aplinkos tiriamųjų kaip bk nurodo F ir M tekstus-stimulus, 3,8 proc. šios grupės tiriamųjų taip vertina I tekstą-stimulą. 5 proc. VAš kalbinės aplinkos respondentų bk vardija F tekstą-stimulą, tik 2,5 proc. tiriamųjų taip vertina I ir M tekstus-stimulus. 4,3 proc. ŠŽt kalbinės aplinkos tiriamųjų linkę bk laikyti F ir M tekstus-stimulus, 2,2 proc. taip vertina I tekstą-stimulą. Dar griežtesni bk vertintojai yra VAK kalbinės aplinkos tiriamieji, tik 5,7 proc. tiriamųjų įtikina F teksto-stimulo raiška, o I ir M tekstų-stimulų niekas nepriskyrė bk.

Pastebėsime, kad tiriamieji, paprastai teigiantys, kad klausomas tekstas-stimulus yra bk, teksto panašumą į bk vertina maksimaliai, t. y. semantinio diferencialo skalėje žymi 7 balus, pvz.: PanvžM92 tiriamoji, vertindama teksto panašumą į bk, skiria 7 balus F tekstui-stimului; ŠiaulV219 skiria 7 balus F ir I tekstams-stimulams; KaunM58 skiria 7 balus F tekstui-stimului; TelšM405 skiria po 7 balus visiems trimis tyrimo bk tekstams-stimulams ir pan.

Taigi visų aptariamųjų grupių (RAp, VAš, VAK ir ŠŽt) bk atpažinimas išreikštas atvirai vos po kelis kartus (t. y. vos 1–3 tiriamųjų kiekvienoje grupėje įvardijo, kad klausomasi bk, ir teksto-stimulo nesiejo su konkrečia Lietuvos vieta). Vadinasi, šiais atvejais galima kalbėti tik apie neblogą bk suvokimo kompetenciją, kurią atskleidžia panašumo į bk ir taisyklingumo

įverčiai (žr. 2 lentelę ir 2 pav.). Šių grupių mentalinio žemėlapiu užduoties duomenys dar labiau patvirtina, kad jaunieji kalbos bendruomenės nariai turi susidarę netikslų bk vaizdinį.

Galima teigti, kad RAp, VAš, VAK ir ŠŽt grupių bk vaizdinys dėl polinkio bk sieti su pagrindiniais Lietuvos didmiesčiais atitinka VŽk bk vaizdinį, o kai kuriose grupėse yra netgi ryškesnis (žr. 4 pav.).

F tekstą-stimulą Vilniui priskiria 39,6 proc. RAp grupės tiriamųjų; 32,6 proc. ŠŽt grupės tiriamųjų; 22,5 proc. VAš ir 14,3 proc. VAK grupės tiriamųjų. Kaune šį tekstą linkę lokalizuoti net 57,5 proc. VAš grupės atstovų; 34,3 proc. jaunųjų kauniečių taip pat įsitikinę, kad F tekstas-stimulas yra iš jų kalbinės aplinkos, kaip ir 17,4 proc. ŠŽt grupės narių ir 13,2 proc. RAp tiriamųjų pirmąjį bk tekstą lokalizuoja Kaune.

Vertindami antrąjį ir trečiąjį bk tekstus-stimulus, tiriamieji nebėra tokie nuoseklūs, tačiau didmiestis iš bk vartotojo sociolingvistinio portreto nepašalinamas. Nors išskleisti duomenys ne visi yra vienodai reikšmingi (žr. 5 pav.), tačiau galima konstatuoti pagrindinį jaunųjų kalbos bendruomenės narių polinkį – bk sieti su Vilniumi ir Kaunu dažniau nei su kitais Lietuvos miestais.

	RAp			VAš		
	F	I	M	F	I	M
Vilnius	39,6	17,0	15,1	22,5	25,0	15,0
Kaunas	13,2	18,9	15,1	57,5	15,0	5,0
	VAK			ŠŽt		
Vilnius	14,3	28,6	5,7	32,6	21,7	17,4
Kaunas	34,3	17,1	20,0	17,4	21,7	8,7

5 PAV. Polinkis bk priskirti didmiesčiams

Svarbu pažymėti, kad nei RAp, nei VAš, nei ŠŽt tiriamųjų grupėse neišryškėjo polinkis bk tekstus-stimulus sieti su *kalbine gimtine*.

RAp grupėje F tekstą-stimulą Panevėžyje lokalizavo tik du tiriamieji (PanvžV100 ir PanvžV101); I tekstą-stimulą – tik vienas (PanvžV99) tiriamasis; M tekstą-stimulą – tik vienas (PanvžV84) tiriamasis. Iš VAš grupės tik viena tiriamoji (ŠiaulM213) trečiąjį bk tekstą-stimulą (M) priskiria *kal-*

binei gimtinei, t. y. Šiauliams. Žinoma, labai tikėtas ir lauktas rezultatas, kad nė vienas tiriamasis iš ŠŽt grupės bk kodo nesusiejo su *kalbine gimtine*. Pridurtina, kad tokie duomenys yra svarbūs ir geolingvistiškai. Taigi manyti, kad raiškus tarminis pasluoksniš tikslina bk kompetenciją.

Kitokias įžvalgas dėl *kalbinės gimtinės* skatina Kauno miesto (VAk) tiriamųjų bk tekstų-stimulų vertinimai. Galima kalbėti apie autostereotipinę jaunųjų kauniečių nuostatą – Kaune kalbama taisyklingiausiai, taigi kalbama bk. Kauno miesto lietuviškumas nekvestionuojamas, tą patvirtina ir naujaisi sociolingvistų duomenys (plg. Ramonienė 2011); šiuo atžvilgiu atrodo visai pagrįsta, kad bk tekstai-stimulai priskiriami Kauno miestui. Tyrėjai pažymi (plg. Milroy 2001: 539), kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai standartinę kalbą (tiriamuoju atveju – bk) dažnai sutapatina su tautine kalba. Manytina, kad ir šiuo atveju abstrahuoti kalbos konceptai, t. y. bk ir tautinė kalba, suplakami. Dalis tiriamųjų taisyklingiausius, panašiausius į bk (tai atskleidžia atitinkami įverčiai) tekstus-stimulus priskiria lietuviškiausiajam Lietuvos miestui. Žinoma, neatmestinas ir jau minėtasis kalbinės gimtinės veiksnys. Logiškas ir dėsningas polinkis aukščiausiais balais vertintą tekstą sieti su savo gyvenamąja vieta. Ypač tai pasakytina tada, kai vertintojai jaučiasi kalbiškai saugūs, ir jų kodas turi atvirąjį prestižą. Manytina, kad kaip tik toks bk ir savo gimtojo kodo sujungimo modelis gali būti būdingas kai kuriems jaunesiems kauniečiams.

Kalbant apie VAk tiriamųjų grupę reikia pasakyti, kad užfiksuotas dar vienas polinkis. Dalis Kauno miesto tiriamųjų bk tekstus-stimulus buvo linkę lokalizuoti kuo arčiau Kauno, pavyzdžiui: Kėdainiuose (F tekstą-stimulą – 17,1 proc. I tekstą-stimulą – 5,7 proc.), Kaišiadoryse (I tekstą-stimulą – 8,6 proc., M tekstą-stimulą – 5,7 proc.). Tokius duomenis iš dalies galėjo lemti jau minėtas kalbinės gimtinės veiksnys – galėjo būti samprotaujama pagal modelį: *taip kalbama, jei jau ne artimiausioje aplinkoje, tai tikrai kur nors netoli*.

Apskritai kai kurių tiriamųjų grupių duomenys skatina mintį dėl bk zonų, kurios yra arti didmiesčių. Tyrimas rodo, kad į bk zoną pakliūva Kaišiadorys, Kėdainiai, Vilkaviškis, Šakiai ir Trakai.

Tik PA grupės tiriamieji bk tekstų nepriskyrė Kaišiadorims. Kėdainiuose bent po kartą ir bent vieną iš bk tekstų lokalizavo visų grupių tiriamieji (jau minėta, kad tarp VAk grupės tiriamųjų fiksuotas netgi polinkis). Vilkaviškyje ir Šakiuose taip pat iš kiekvienos grupės tiriamųjų buvo tokių, kurie priskyrė bent vieną iš bk tekstų šiems miestams.

Manytina, kad Trakai tiriamųjų dažnai pažymimi kaip bk zona ir neatskiriama nuo Vilniaus. Kitaip paaiškinti, kodėl Trakai mentaliniame žemėlapyje yra gana svarbi zona, yra neįmanoma, plg.: 27,5 proc. VAš grupės tiriamųjų šiame mieste lokalizuoja I tekstą-stimulą ir 10 proc. – M tekstą-stimulą; 10,9 proc. ŠŽt Trakams taip pat priskiria M tekstą-stimulą; Trakuose M tekstą-stimulą lokalizuoja ir 5,7 proc. RAp grupės tiriamųjų.

Pažymėsime, kad stebina tas faktas, jog tarp stereotipinių bk miestų nepakliūva Marijampolė²². Šiam miestui bk tekstai-stimulai priskirti vos kelis kartus: F tekstą-stimulą po vieną sykį lokalizavo VAš ir ŠŽt tiriamieji; I tekstą-stimulą po vieną sykį priskyrė PA, VAK ir VAš tiriamieji; vienas VŽk tiriamasis Marijampolei priskyrė M tekstą-stimulą. Tokie duomenys leidžia manyti visai. Gali būti, kad Marijampolė paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams turi didesnę geolingvistinę vertę, t. y. labiau siejama su tarminiu kalbėjimu negu su bk. Kita vertus, tikėtina ir tai, kad kaip tik raiškos atžvilgiu netikslus bk vaizdinys yra taip nutolęs nuo realiosios bk, kad objektyviai artimesni bk kodai paprastųjų kalbos bendruomenės narių yra nebelaikomi panašiais į bk. Be abejo, tai rodytų ypač prastą paprastųjų kalbos bendruomenės narių bk kompetenciją. Žinoma, turint tik nuostatų duomenis, griežtai apibendrinti būtų neteisinga. Tiriamųjų nebuvo klausta, kur kalbama taisyklingiausiai, kur kalbama bk, kur kalbama panašiausiai į bk ir pan. Taigi negalima būti tikriems, kad jei būtų buvę pateikti kitokie klausimai ir kitokios tekstų suvokimo užduotys, Marijampolė būtų buvusi lygiai taip pat vertinama kaip žymėtas miestas, sietinas ne su bk, bet su tk.

Galima pasakyti, kad tiriamieji mentalinio žemėlapio užduotyje iš viso pažymėjo 41 vietovę (miestą ar miestelį) (3-ioje lentelėje parodyta, po kiek skirtingų miestų kiekvienu atveju paminėta). Kai kurie miestai (vietovės) jau ima įgyti prototipinę bk miesto (vietovės) vertę (dėl taip vertinamo Vilniaus miesto žr. Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2011: 57–76). Tai, žinoma,

²² Plg.: prisimintinas Laimos Grumadienės 1980 m. sociolingvistiniais metodais tirtas subjektyvusis kalbos vertinimas. Tyrėjos gauti duomenys rodė buvusias kitokias nuostatas. Tuomet tyrime dalyvavo 45 vyresniųjų klasių moksleiviai iš Vilniaus mokyklų. 44 proc. apklaustųjų teigė, kad normine kalba šneka Vilniaus miesto gyventojai. Beveik tokia pati dalis mokinių nurodė, kad literatūrine (t. y. bk) kalba šnekama Suvalkijoje ir Kapsuke (dab. Marijampolėje) (po 42 proc.), 31 proc. sudarė atsakymai, kuriuose normine laikoma Kauno gyventojų kalba, 24 proc. – rytų Aukštaitijos. Kai anketoje buvo paprašyta atsakyti į klausimą, ar vilniečių, ar suvalkiečių kalba panašesnė į literatūrinę, 56 proc. apklaustųjų nurodė suvalkiečius, 27 proc. – vilniečius, likusieji neatsakė į klausimą. Paprašyti palyginti marijampoliečių ir kauniečių kalbą, 49 proc. mokinių labiau vertino marijampoliečių, o 22 proc. – kauniečių (daugiau žr. Grumadienė 1980: 91–93).

yra nuostatų ir įsitikinimų lygmens dalykai. Sociolingvistinė bk samprata, išskirianti bendrinę kalbą variantų sistemoje, tiriamiesiems nėra aiški. Kita vertus, tik sisteminiai kodų stebėjimo tyrimai užtikrintų kalbos tikrovės (vok. *Sprachwirklichkeit*) (apie H. Büldo *kalbos tikrovės* ir *kalbos jausmo* skirtį daugiau žr. Goeman 1999: 136) duomenis ir būtų pagrindas kalbėti apie tikslų ar netikslų bk vaizdinį, tačiau tai jau kitų tyrimų tikslai.

3 LENTELĖ. Mentaliniame žemėlapyje vardytų miestų ir miestelių skaičius

Tiriamųjų grupė	Paminėta miestų ir miestelių		
	F tekstas-stimulas	I tekstas-stimulas	M tekstas-stimulas
Rap	16	16	20
PA	9	10	8
Vaš	7	13	17
ŠŽt	14	12	16
VŽk	11	14	22
Vak	11	15	15

IŠVADOS IR PRIELAIDOS

Atsakant į tiriamąjį klausimą – kodėl paprastųjų kalbos bendruomenės narių požiūriu bk tampa *įvietintu* kodu – minėtini du svarbiausi aspektai.

Perceptyviojo tyrimo duomenys vertinti kaip diagnostiniai. Viena vertus, paaiškėja liaudiškoji taksonomija *per se*, kita vertus, taip apčiuopiamos išryškėja taikomosios, praktinės kalbos tyrėjų veiklos kryptys, tikslintinos kalbinio ugdymo gairės ir pan.

Gera jaunųjų kalbos bendruomenės narių bk suvokimo kompetencija skatina įžvalgą, kad bk neabejotinai funkcionuoja švietimo srityje, kita vertus, iš mentalinio žemėlapio užduoties aiškėja, kad šis kodas nėra aiškiai konceptualizuotas, t. y. kalbinio ugdymo procese tinkamai neatskiriamas nuo regioninių, socialinių variantų ir pan. Tyrimo rezultatai akivaizdžiai rodo, kad norminamosios kalbotyros ir sociolingvistikos paradigmoje teikiama bk samprata tiriamiesiems yra menkai žinoma, ir bk jų sąmonėje tampa *įvietintu* kodu, vadinasi, beveik pakliūva į regioninių variantų sistemą. Žinoma, teigti, kad bk yra regioninių variantų sistemos narys, iš esmės

yra ydinga. Tačiau tokia paradoksali bk suvokimo schema tarp vartotojų veikia ir, manytina, netgi gali turėti įtakos kalbiniam vartotojų skoniui ir kalbinėms preferencijoms.

Ryškejantis polinkis bk asocijuoti su Vilniumi ir Kaunu rodo, kad jaunosios kartos kalbos bendruomenės nariai turi sumišusius socialinės kultūrinės traukos centrų ir kalbos idealų vaizdinius. Tokį bk *įvietinimą* galima aiškinti savitu sostinės ir apskritai didmiesčio kompleksu. Žinoma, kalbant apie paprastąjį kalbėjimo vertintoją, tai labai dėsninga ir natūralu. Didmiesčio yra socialinė siekiamybė, vadinasi, tampa ir kalbine siekiamybe. Todėl ir bk kodas paprastojo vertintojo požiūriu yra labiau didmiesčio, o ne kurio nors kito miesto, kodas. Situacija, kad konkurenciniai santykiai išryškėja būtent tarp Vilniaus ir Kauno, yra labai tikėtini: Vilnių lemia minėtasis sostinės statusas, Kauną – lietuviškiausio miesto vaizdinys. Labai skirtingų šalių perceptyviosios dialektologijos atstovai²³ gauna panašių duomenų, t. y. teigiamos kultūrinės, socialinės konotacijos vietovės įprastai surenka teigiamus įverčius ir vertintojų mentaliniuose kalbėjimo variantų žemėlapiuose. Tas pat pasakytina ir apskritai dėl *kalbinės gimtinės* vaizdinio mentaliniuose žemėlapiuose (tiriamuoju atveju dėl bk minėtini tik Klaipėda ir Kaunas). Taigi nuvertinti paprastųjų kalbos bendruomenės narių įsitikinimų ir vaizdinių jokiū būdu nederu.

Netikslus paprastojo kalbos bendruomenės nario vaizdinys negali būti laikomas neteisingu. Tiesiog reikia labai aiškiai atskirti tyrėjo ir vartotojo požiūrius. Tyrėjo požiūriu būtų neteisinga teigti, kad bk yra lokalizuojamas kodas, nes jis operuoja bk mokslinės apibrėžties, apskritai konceptualizacijos duomenimis. Vartotojo, t. y. paprastojo kalbos bendruomenės nario, požiūriu yra teisinga teigti, kad bk yra *įvietinamas* kodas, nes vartotojas remiasi tvirtai įsigalėjusiais²⁴ ar labai efemeriškais stereotipais, nuostatomis, kalbiniu skoniu ir pan., t. y. tais dydžiais, kuriems apskritai negali būti taikomas klaidos kriterijus, nes tokiu atveju paprastasis kalbos bendruomenės narys iš karto būtų perkeliamas į ekspertų lygmenį. Vadinasi, ir dvi žinių sistemos, profesionalo ir mėgėjo, būtų sumaišytos, o tai jau kognityvieji dalykai, kurių privalu paisyti. Neabejotina, kad netikslūs paprastųjų kalbos bendruomenės narių bk vaizdiniai yra atskiras ir gana svarbus tiriamasis objektas.

²³ Pavyzdžiui, tirti prancūzų kalbos variantai Kanadoje Kvebeke (žr. Evans 2002b: 83–86), Turkijos dialektai (žr. Demirci, Kleiner 1999: 263–282), olandų bk ir tarmės Olandijoje (žr. Bezooijen 2002: 13–30) ir kt.

²⁴ Reikia pripažinti, kad kai kurie teiginiai netgi turi realų pagrindą – plg. *Kaunas lietuviškiausias miestas, tai kur kitur bk vartotojų gali būti*.

LITERATŪRA

- Al-Hindawe J. 1996: Considerations when Constructing a Semantic Differential Scale. – *La Trobe Papers in Linguistics* 9, [1–9].
- Aliūkaitė D. 2006: Perceptyvines dialektologijos tyrimai: dialekto vaizdinys. – *Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums* 16, Daugavpils: Saule, 87–95.
- Aliūkaitė D. 2007: *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.
- Aliūkaitė D. 2009a: Bendrinės kalbos vaizdiniai: kvazistandarto problema. – *Respectus Philologicus* 16 (21), 160–187.
- Aliūkaitė D. 2009b: Perceptyviniai dialektų tyrimai: *mentalinis žemėlapis*. – *Respectus Philologicus* 15 (20), 164–179.
- Aliūkaitė D., Merkytė E. 2009: Sociolingvistinis tarminių kodų taisyklingumo tyrimas. – *Kalbos kultūra* 82, 259–274.
- Bellmann G. 1998: Between Base Dialect and Standard Language. – *Folia Linguistica* XXXII 1–2, 23–34.
- Chambers J. K., Trudgill P. 1998: *Dialectology*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clopper C. G. 2004: *Linguistic Experience and the Perceptual Classification of Dialect Variation*. Dissertation, Stanford.
- Čičirkaitė R., Vaicekauskienė L. 2011: *Vilniaus klausimas* bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas. – *Darbai ir dienos* 56, 57–76.
- Demirci M., Kleiner B. 1999: The Perception of Turkish Dialects. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 263–282.
- Diercks W. 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.
- Evans B. 2002a: An Acoustic and Perceptual Analysis of Imitation. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 95–112.
- Evans B. 2002b: Attitudes of Montreal Students towards Varieties of French. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 71–93.
- Goeman A. C. M. 1999: Dialects and the Subjective Judgments of Speakers: Remarks and Controversial Methods. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135–146.

- Grumadienė L. 1980: Subjektyvusis kalbos vertinimas. – *Kalbos kultūra* 39, 91–93.
- Hilton N. H. 2010: *Regional Dialect Levelling and Language Standards: Changes in the Honefoss Dialect*. PhD thesis, University of York.
- Hoppenbrouwers C. A. J. 1982: *Language change: A Study of Phonemic and Analogical Change with Particular Reference to S.E. Dutch Dialects*, Mepel: Knips Repro.
- HPD1 1999: *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HPD2 2002: *Handbook of Perceptual Dialectology* 2. Ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Inoue F. 1999: Classification of Dialects by Image: English and Japanese. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 147–160.
- Jaftė A. 2000: Introduction: Non-standard Orthography and Non-standard Speech. – *Journal of Sociolinguistics* 4/4, 497–513.
- Kliukienė R. 2010: Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. – *Miestai ir kalbos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 91–105.
- LKTCH 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* (su kompaktine plokštele). Sudarytojai R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Long D. 1999: Mapping Nonlinguists' Evaluations of Japanese Language Variation. – *Handbook of Perceptual Dialectology* 1. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 198–226.
- LT 2005: *Lietuvių tarmės*, 2 dalis. Sudarytojai R. Bacevičiūtė, K. Juškevičius, A. Leskauskaitė, K. Morkūnas, D. Mikulėnienė, E. Ožeraitis, L. Telksnys, D. Vaišnienė, A. Vidugiris ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Matematikos ir informatikos institutas.
- Milroy J. 2001: Languages Ideologies and the Consequences of Standardization. – *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy L., Milroy J. 1992: Social Network and Social Class: Toward an Integrated Sociolinguistic Model. – *Language in Society* 21, 1–26.
- Pakerys A., Pupkis A. 2004: *Lietuvių kalbos bendrinė tartis* (su kompaktine plokštele), Vilnius: Gimtasis žodis.
- PD 2010: *Perceptual Dialectology: Neue Wege der Dialektologie*. Ed. by Ch. A. Anders, M. Hundt, A. Lasch. Berlin, New York: De Gruyter.
- Preston D. R. 1988: Methods in the Study of Dialect Perceptions. – *Methods in Dialectology*. Ed. by A. R. Thomas. Clevedon: Multilingual Matters, 373–395.

- Preston D. R. 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*, Dordrecht: Foris.
- Preston D. R. 1999: Introduction. — *Handbook of Perceptual Dialectology 1*. Ed. by D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, xxiii–xl.
- Ramonienė M. 2011: Kalbų vartojimas darbe didžiuosiuose Lietuvos miestuose. — *Lietuvių kalba* 5, [1–15].
- Tamaševičius G. 2012: *Žiniasklaidos lyderių lingvistinė kompetencija visuomenės transformacijų kontekste*. Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas.
- Trudgill P. 1983: *Sociolinguistics: an Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
- Van Bezooijen R. 2002: Aesthetic Evaluation of Dutch. — *Handbook of Perceptual Dialectology 2*. Ed. by D. Long, D. R. Preston. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 13–30.
- Wales K. 1999: North and South: A Linguistic Divide? — *Inaugural Lecture*, June 10.

Gauta 2012 11 05

REGIONS OF THE STANDARD LANGUAGE FROM THE POINT OF VIEW OF YOUNG MEMBERS OF THE LITHUANIAN LANGUAGE COMMUNITY: COMPETENCE AND IMAGES

S u m m a r y

System of factors which is referred to when modelling a representative of a standard language includes education as well as social and cultural experience of a user. User's profession or activity could also become a clear reference to the potential representative of the standard language speakers. From a theoretical perspective location mark is not one of the important factors, though theoretical models not always precisely correspond to the system of user's attitudes and beliefs.

The aim of this article is to discuss why the standard language becomes a *localized* code in the point of view of the young members of the language community. The researched problem – regions of the standard language from the point of view of the young members of the Lithuanian language community – is being discussed researching the images of the standard language variants prevalent in this group of users. Linguistic attitudes of the language users and estimators towards correctness, intelligibility, similitude to the standard language and appeal of text-

stimuli and localization of text-stimuli in so-called mental maps provide more or less an objective projection of these images.

The investigation of the standard language localization issue is based on a part of the data collected during a complex research of perceptual dialectology carried out in November 2009, December 2010 and January 2011.

A task of mental map of perceptual dialectology is the most important for the research of this issue. The research was carried out in schools and gymnasiums of Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai, Telšiai and Alytus. A total sample of the research included 276 respondents at the age of 14–18.

The research data shows that the standard language is *unlocalized* only in scientific perspective. In the taxonomy of the members of the language community this code is associated with particular places. The place marker is not stereotypically unambiguous and accurate, but certain trends can be established.

Two clear markers of the sociolinguistic portrait of the standard language user can be brought out: more frequently the standard language user is associated with major cities of Lithuania (Vilnius or Kaunas) rather than other towns and the standard language user can be the user of the respondent's *linguistic homeland* code.

Data from some of researched groups suggests an idea about the standard language zones near the cities or major towns. The research shows that Kaišiadorys, Kėdainiai, Vilkaviškis, Šakiai and Trakai could be included into such zones.

During the task of mental mapping the participants of the research marked 41 places (large or small towns) in total. Some of these places start gaining the value of prototypic standard language place. This is the matter of attitudes and views and the respondents are not aware of the sociolinguistic concept of standard language. Only systemic research of the code observation would ensure “linguistic reality” of the data and become the basis for talking about the precise image of the standard language.

KEYWORDS: standard language, regions of the standard language, ordinary member of the language community, standard language competence, standard language image, perceptual dialectology.

DAIVA ALIŪKAITĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas
daiva.aliukaite@gmail.com

ERIKA MERKYTĖ-ŠVARCIENĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas
Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas
lietuviu_fil@vukhf.lt